

особенности подготовки специалиста к оказанию психологической помощи ребенку, переживающему ситуацию смерти одного из родителей, с использованием указанного алгоритма-схемы, который выступает существенным компонентом успешной профессиональной подготовки будущего педагога-психолога.

Ключевые слова: алгоритм-схема, подготовка профессиональная, сложная жизненная ситуация, ресурсы внутренние, фрустрация.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017

УДК 376.216

ОЛЕНА ПРОСКУРНЯК

м. Харків

ponolena_2008@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті обґрунтовується необхідність корекційного дія на формування адекватної комунікативної поведінки учнів підліткового віку з легкою мірою розумової відсталості, учнів спеціальних шкіл. Аналізуються особливості застосування психологічних технологій, таких як систематична десенсебілізація, емотивне уявлення, когнітивне переструктурування, позитивне підкріплення і інші. Даються рекомендації по їх використанню. Даються приклади зайняття з приведенням різних вправ, в яких визначені цілі, часові рамки проведення, форми здійснення (індивідуальні, групові). Визначені особливості поведінки психолога при проведенні подібного зайняття. Обкреслені перспективи подальших досліджень: розробка комплексних технологій для різних віків дітей і дорослих з розумовою відсталістю.

Ключові слова: технології, методика, підлітки, розумово відсталі учні, десенсебілізація, підкріплення, емотивні уявлення.

Адекватність комунікативних реакцій, комунікативної поведінки дітей і підлітків з інтелектуальними порушеннями значною мірою визначають успішність соціальної адаптації й інтеграції їх в соціум, що визначає актуальність розробки відповідних психологічних технологій.

Проблемі розвитку, виховання, навчання дітей з різними формами інтелектуальних порушень приділяли увагу такі учені як В. Бондар, О. Дмитрієва, І. Дмитрієва, О. Інденбаум, М. Певзнер, В. Петрова, В. Печерський, Л. Шипицина та ін. Проте комплексних досліджень відносно комунікативної поведінки й її корекції в учнів з інтелектуальними порушеннями недостатньо, і ця проблема залишається невирішеною.

Мета статті – обґрунтування та аналіз технологій, спрямованих на формування адекватної комунікативної поведінки учнів підліткового віку з інтелектуальними порушеннями.

Розроблені під час експериментальних досліджень комунікативно-поведінкові технології, спрямовані на формування адекватної комунікативної поведінки, комунікативних реакцій, самоконтролю і саморегуляції в комунікативній діяльності, реалізовувалися під час екскурсійних заходів, рольових ігор, соціально-психологічного тренінгу, корекційних занять, які допомагали управляти емоційно-комунікативними реакціями підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Психологічний аспект формування адекватної комунікативної поведінки реалізовувався в різних ситуаціях соціально-комунікативної взаємодії, ознайомленні педагогів й батьків з особливостями формування психологічної складової комунікативних реакцій розумово відсталих учнів, розвитку рефлексії учнів з інтелектуальними порушеннями, навчанні прогнозуванню комунікативної поведінки (своєї й оточуючих), розвитку таких особових якостей,

які сприятимуть самореалізації учня в комунікативній діяльності (стриманості, відвертості, доброзичливості тощо). Важливим психологічним аспектом є корекція агресивної і невпевненої поведінки в комунікативній діяльності.

Завдання комунікативно-поведінкових технологій повинні бути сприяти:

- усвідомленню учнями важливості самоконтролю в комунікативній діяльності;
- формуванню позитивного ставлення до партнерів по комунікативній взаємодії;
- розвитку самоконтролю в ситуаціях комунікативної взаємодії;
- формуванню соціально дозволених комунікативних реакцій в різних ситуаціях взаємодії з оточенням;
- набуттю позитивного досвіду комунікативної поведінки;
- корекції негативізму, агресивності і невпевненості в комунікативній діяльності.

Особлива увага зосереджувалася на пошуках засобів корекційного впливу на підлітка з інтелектуальними порушеннями за допомогою довідки (соціального і природного); організації і корекційній спрямованості навчального процесу; адекватних культурно-масових й оздоровчих заходів; створенні спеціальних ситуацій, які стимулюють комунікативну взаємодію учнів, розвивають навички спілкування; коригують порушення в розвитку емоційно-особистісної сфери і поведінки.

Важливу роль в набутті навичок «контролю» емоцій в ситуаціях комунікативної взаємодії має фахівець (психолог, педагог), який ілюструє зразок конструктивної поведінки, спрямованої на зниження напруги. З метою досягнення оптимальних результатів, передбачалося застосування наступних прийомів :

- нереклексивне слухання (без аналізу рефлексії), яке надавало можливості висловлюватися;
- пауза, яка дозволяла підліткови заспокоїтися;
- нав'ювання спокою невербальними засобами;
- з'ясування ситуації за допомогою питань;
- визнання почуттів підлітка.

Діти й підлітки досить швидко переймають неагресивні моделі поведінки. Головна умова – відвертість психолога, відповідність його невербальних реакцій вербальним, доб-

розичливе ставлення до усіх учасників групи, індивідуальний підхід до кожного.

Психолого-педагогічний вплив на агресивні прояви в комунікативній діяльності був спрямований на:

- послаблення або усунення агресії в комунікативній діяльності;
- здатність усвідомлювати власні відчуття;
- зменшення емоційних реакцій (наприклад, тривожності), які сприяє виникненню ускладнень в комунікативній взаємодії;
- формування навичок адекватного реагування на гнів;
- розвиток здатності до релаксації;
- розвиток соціально-комунікативних навичок (наприклад, конструктивного рішення конфліктів).

З учнями, які виявляли агресію в ситуаціях комунікативної діяльності, проводилася індивідуальна корекційна робота, підкріплена різними організаційними формами: бесідами, рольовими іграми, дорученнями, тренінгами, заняття з тренуванням волі тощо. Такі заняття проводилися в індивідуальній формі.

Одним із завдань корекції такої поведінки є розвиток мотиваційної сфери дітей і підлітків з інтелектуальними порушеннями, що спонукає поводитися відповідно до прийнятих в соціумі моральних норм. Таким чином, корекційне виховання спрямоване на те, щоб зробити можливим виконання соціальних норм підлітком з інтелектуальними порушеннями, сприяти дотриманню норм поведінки.

Як відзначалося, агресія в ситуаціях комунікативної взаємодії у підлітків з інтелектуальними порушеннями, супроводжується негативними емоціями, особливо гнівом, тривогою, страхом [1]. Існують два засоби корекції негативних проявів в комунікативній діяльності: зменшення їх сили (наприклад, за допомогою методики систематичної або контактної десенсибілізації) та формування альтернативних реакцій (наприклад, у формі тренінгу релаксації або упевненості) [4].

Контактна десенсибілізація застосовувалася як основний метод в корекції поведінки підлітків з порушеннями інтелекту. В цьому випадку здійснювався облік ситуацій, які були неприємними, конфліктними, вони ранжувалися згідно значущості. Ситуації

моделювалися та опрацьовувалися фахівцем, а, згодом, сумісно з підлітком.

Для корекції комунікативної поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями застосовувалася також технологія емотивного уявлення, яка може застосовуватися як індивідуально, так і з групою дітей, яким властиві агресивні прояви комунікативних реакцій. Ефективним виявилось використання образу улюбленого героя. У цьому образі дитина (підліток) поступово стикалася з різними ситуаціями і долала їх. Наведемо основні етапи цієї технології:

- складання ієрархії ситуацій і об'єктів, які викликають негативні відчуття;
- виявлення героя, з яким дитина (підліток) готова себе ідентифікувати;
- представлення складної життєвої ситуації (спільно з героєм);
- вирішення ситуації в образі героя.

Якщо підліток з інтелектуальним недорозвиненням демонстрував урівноважену, упевнену поведінку, починали опрацьовувати наступну, аналогічну першій, ситуацію, після чого дитину стимулювали до такої (доцільної) поведінки в реальному житті.

Важливе місце в корекції агресивних проявів в комунікативній діяльності мають саморегуляція й самоконтроль [3]. Учні з інтелектуальними порушеннями привчали спостерігати за власною комунікативною поведінкою, а також формулювати комунікативну мету, планувати поступові кроки до її досягнення. Самоспостереження підвищує рівень самоконтролю, яке, як відомо, відповідно до особливостей пізнавальної сфери розумово відсталих дітей і підлітків, розвивається із запізненням і має ряд особливостей.

Окрім емоційних проблем, несформованості саморегуляції, причинами агресивної поведінки можуть бути порушення в когнітивних процесах, таких як сприйняття, уявлення, інтерпретації тощо [2]. У разі зміни їх змісту можна чекати змін в емоційній, поведінковій сферах, таким чином нами був використаний метод когнітивного реструктурування.

У нашому випадку, при когнітивному реструктуруванні, ми використали акцентування уваги на протиріччях в судженнях підлітка. Наприклад, прояви агресивності в комунікативній поведінці часто супроводжувалися

негативними установками, такими як: «Я погана. Мене не можна любити. Усі мене ненавидять». При цьому факти й оцінки оточуючих були протилежними до думок підлітка про себе. Важливо, щоб підліток сам проаналізував власну поведінку і дійшов висновку відносно неадекватності «дезадаптивних думок».

Іншим важливим прийомом когнітивного реструктурування є позитивна інтерпретація. При цьому у дитини (підлітка) формувалися навички позитивної інтерпретації як подій, так і дій оточення.

При впровадженні технологій, спрямованих на формування адекватної комунікативної поведінки психологи, учителі, вихователі використали метод позитивного і негативного підкріплення. Підкріплення призводить до позитивних результатів, якщо воно індивідуальне значиме, застосовується систематично, відразу ж після прояву бажаної поведінки, має чіткий зв'язок між цією поведінкою і стимулом, який використовується [4]. Підкріплення можна здійснювати за допомогою реальних стимулів й опосередковано – за допомогою жестів. Позитивне і негативне підкріплення підвищують вірогідність виникнення реакцій. Позитивні стимули передбачають «виникнення», а негативні – «знищення» [4].

Метод підкріплення – цілеспрямоване застосування з метою посилення адаптованих видів поведінки та нейтралізації негативних. Підкріплюючі стимули співвідносяться з трьома важливими сферами: взаємодією (стосунками); хвилюванням; діями, які підвищують самооцінку за допомогою адекватності і компетентності (творчість, успіх, улюблене заняття і тому подібне) [4].

Однією з методик, які застосовувалися в процесі реалізації корекційно-розвиваючого блоку було «навчання на моделях» – методика формування нових навичок через копіювання доцільних зразків поведінки.

Не менш ефективною в роботі з розумово відсталими підлітками стала методика «незавершені історії». Педагог (чи психолог) розповідав історію, фінал якої повинен придумати підліток. Історії мали певний конфлікт, будувалися таким чином, що не було чітко визначеного вирішення ситуації, а можливий широкий діапазон реакцій. У разі потреби

ставили запитання, які допомагали підліткам з інтелектуальними порушеннями визначитися з рішенням. На наступному етапі навчали виявляти власні негативні емоції у формі адекватного «Я-висловлювання».

Сенс полягав в передачі опонентові свого ставлення до предмета суперечки без будь-яких звинувачень, але так, щоб він змінив власну позицію. В одному висловлюванні необхідно визначити: подію, яка є предметом суперечки (слід описати ситуацію, яка призвела до виникнення конфлікту); власну реакцію на цю подію; дитині (підліткові) слід пояснити, що вона може виявляти негативні почуття, але в допустимій формі; запропонувати оптимальний вихід із складної ситуації.

У певній послідовності елементи відмічених методик використовувалися в технологіях формування адекватної комунікативної поведінки розумово відсталих учнів.

Таким чином, метою технологій було відпрацювання адекватної комунікативної поведінки, комунікативних реакцій, самоконтролю і саморегуляції в комунікативній діяльності, сприяння розвитку управління своїми емоційно-комунікативними реакціями.

Підводячи підсумки вищевикладеному, відзначимо:

– Систематичні корекційно-розвивальні заняття сприяють формуванню у розумово відсталих школярів ціннісних орієнтацій, де ціннісною є комунікативна взаємодія з оточуючими. Запропоновані заходи розвивають самопізнання школярів з інтелектуальними порушеннями, їх можливості планувати та

управляти своїми емоціями в комунікативній діяльності, здатність розуміти емоційні стани співрозмовників, зважаючи на ситуації комунікативної взаємодії.

– Комунікативна діяльність розумово відсталих школярів – процес, який сприяє їх інтеграції в соціальне середовище. Недостатній її розвиток, обумовлений індивідуально-психологічними особливостями учнів з інтелектуальними порушеннями необхідно коригувати за допомогою застосування спеціальних технологій, метою яких є оптимізація формування адекватної комунікативної поведінки таких учнів.

Дослідження не вичерпує усіх аспектів формування комунікативної діяльності учнів, які мають порушення в розумовому розвитку. Перспективним є формування комунікативної діяльності розумово відсталих особистості з перших років життя в онтогенезі, дослідження комунікативної діяльності розумово відсталих юнаків і людей зрілого віку.

Список використаних джерел

1. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве : норма и отклонения / Г. М. Бреслав. — М. : Педагогика, 1990. — 144 с.
2. Инденбаум Е. Л. Психосоциальное развитие подростков с легкими формами интеллектуальной недостаточности : дис. д-ра психол. наук : 19.00.10 / Е. Л. Инденбаум. — М., 2011. — 354 с.
3. Печерский В. Г. Способности подростков и юношей с легкой умственной отсталостью к продуктивному межличностному взаимодействию : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.10 / В. Г. Печерский. — М., 2009. — 331 с.
4. Ромек В. Г. Поведенческая психотерапия : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Г. Ромек. — М. : Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.

OLENA PROSKURNYAK
Kharkiv

PSYCHOLOGY AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES OF FORMATION OF ADEQUATE COMMUNICATIVE BEHAVIOUR AT PUPILS WITH INTELLECTUAL VIOLATIONS

Need correctional impact on formation of adequate communicative behavior of pupils of teenage age with easy degree of intellectual backwardness, pupils of special schools locates in article. Features of application of psychological technologies, such as systematic desensitization, emotion representation, cognitive restructuring, a positive reinforcement and others are analyzed. Recommendations about their use are made. Examples of occupations with reduction of various exercises, in which definite purposes, time frames of carrying out, an implementation form are given (individual, group). Features of behavior of the psychologist when carrying out similar occupations are defined. Prospects of further researches are outlined: development of complex technologies for various age of children and mentally retarded adults.

Key words: technologies, techniques, teenagers, mentally retarded, studying, desensitization, a reinforcement, emotion representation.

ЕЛЕНА ПРОСКУРНЯК
г. Харків

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКІЕ ТЕХНОЛОГІИ ФОРМИРОВАНИЯ АДЕКВАТНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В УЧАЩИХСЯ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

В статье обосновывается необходимость коррекционного воздействия на формирование адекватного коммуникативного поведения учащихся подросткового возраста с легкой степенью умственной отсталости, учеников специальных школ. Анализируются особенности применения психологических технологий, таких как систематическая десенсебилизация, эмотивное представление, когнитивного реструктурирование, позитивное подкрепление и другие. Даются рекомендации по их использованию. Даются примеры занятий с приведением различных упражнений, в которых определены цели, временные рамки проведения, формы осуществления (индивидуальные, групповые). Определены особенности поведения психолога при проведении подобных занятий. Очерчены перспективы дальнейших исследований: разработка комплексных технологий для различных возрастов детей и взрослых с умственной отсталостью.

Ключевые слова: технологии, методики, подростки, умственно отсталые, учащиеся, десенсебилизация, подкрепление, эмотивное представление.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2016 Таблица 1

УДК 159.923:316.6

НАТАЛЯ РОЖАНСЬКА
м. Миколаїв
rnv73@mail.ru

ВИБІР СПЕЦІАЛЬНОСТІ СПОЖИВАЧАМИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВНЗ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ Г. СКОВОРОДИ ПРО СПОРІДНЕНУ ПРАЦЮ

Викладено вчення Г. Сковороди про споріднену працю. Здійснено соціально-психологічний аналіз процесу вибору спеціальності споживачами освітніх послуг ВНЗ в контексті вчення Г. Сковороди про споріднену працю. Наведено результати емпіричних досліджень процесу вибору майбутньої спеціальності споживачами освітніх послуг ВНЗ м. Миколаєва та задоволеності миколаївських студентів власним професійним вибором.

Ключові слова: професійний вибір, задоволеність споживачів, освітні послуги, споживачі освітніх послуг, Г. Сковорода, споріднена праця.

В умовах ринкової економіки до функціонування українських навчальних закладів пред'являються високі вимоги як з боку споживачів освітніх послуг, так і з боку інших соціальних суб'єктів. Задоволеність споживачів освітніх послуг пов'язана передусім з якістю цих послуг. Навчальні заклади мають реагувати на потреби споживачів, повинні знати чи задоволені вони асортиментом освітніх послуг та їх якістю. Від цього залежить «виживання» навчального закладу в умовах

конкуренції, наявної на сучасному ринку освітніх послуг України.

Але задоволеність споживачів залежить не лише від якісних характеристик послуг, які надаються навчальними закладами. Адже освітні послуги мають свою специфіку; вони за своєю сутністю дуже відрізняються від інших видів послуг, що надаються населенню на сучасному етапі розвитку економіки. Особливо це стосується послуг з надання вищої професійної освіти: задоволеність студентів